

บทที่ 6 บทสรุปและข้อเสนอแนะ

อากาศตไลคือยักษ์ที่มีความผสมผสานระหว่างยักษ์ผู้หญิงและยักษ์ผู้ชาย ซึ่งเป็นตัวละครเพียงตัวเดียวในบทพระราชนิพนธ์ เรื่องรามเกียรติ์ เป็นยักษ์เสื้อเมือง หมายถึง ความเชื่อเรื่องการนับถือบรรพบุรุษ มีหน้าที่คุ้มครองเมืองลงกาให้ปลอดภัยจากศัตรูมารุกราน ซึ่งปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ตอนสี่มรรคา

เนื้อเรื่องย่อ มีอยู่ว่า พระรามมีรับสั่งให้หนุมาน ชมพู่พาน และองคต นำกองทัพออกเดินทางไปสืบข่าวว่าทศกัณฐ์ลักพานางสีดาไปไว้ในสวนใดของเมืองลงกา ในระหว่างทางได้พบกับบุคคลที่คอยบอกทางคือ ยักษ์ปักหลัก นางบุษมาลี นกสัมพาที พระนารทฤาษี และสุดท้ายมาพบกับอากาศตไล และได้ต่อสู้กัน ผลสุดท้ายหนุมานฆ่าอากาศตไลตาย ในการต่อสู้ครูอาจารย์ได้คิดประดิษฐ์ท่ารำขึ้นเฉพาะบทบาทของอากาศตไล โดยนำรูปแบบของลักษณะนิสัยของยักษ์ผู้ชายมาประดิษฐ์ท่ารำให้มีจิตกริยาที่มีความเป็นผู้หญิงคือ ท่าจริตต่าง ๆ ท่าควักค้อน ท่าเดินลอยหน้า ท่าเดินเดาะเท้า ท่าอาย ท่าเขิน เป็นต้น

โดยมีลักษณะรูปร่างหน้าตาโดยเฉพาะศีรษะของตัวอากาศตไลมีลักษณะพิเศษคือ มีมวยผมหยอยหยอด หรือ มงกุฎห้าแฉก เป็นลักษณะเฉพาะของตัวโขนสำคัญในระดับเทพเจ้า ซึ่งตรงกับลักษณะศีรษะของตัวพระปัญจสิขร* มีมวยผมหยอยหยอดเช่นกัน

การแต่งกายของอากาศตไลเท่าที่ผู้ศึกษาวิจัยค้นพบ สามารถสรุปได้ว่ามีอยู่ 2 แบบ คือแบบที่ 1 ปรากฏอยู่ในภาพจิตรกรรมฝาผนังในระเบียงคต วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีลักษณะการนุ่งผ้าแบบผ้าจีบหน้านาง ส่วนท่อนบนปรากฏว่ามีการใส่เสื้อรัดรูปแขนสั้น อีกลักษณะหนึ่ง มีการห่มผ้าห่มที่เรียกว่า ผ้าห่มนาง และมีนมปรากฏอยู่อีกด้วย แสดงให้เห็นว่าเป็นตัวนางยักษ์อย่างชัดเจน แบบที่ 2 ที่ใช้ในการแสดงโขนมีอยู่ 2 รูปแบบเช่นกัน คือ แบบเก่าตามคำสัมภาษณ์ของ

---

* พระปัญจสิขร เป็นเทพสำคัญทางด้านดนตรี

นายอุดม พึ่งพยอม กล่าวว่า "นายฉลาด พุกลานนท์ ศิลปินกรมศิลปากร เคยแสดงครั้งแรก ๆ นั้น นุ่งผ้าจีบหน้านาง ต่อมาในระยะหลังอากาศดไลจะนุ่งผ้าโจงกระเบน (ไม่สวมสนับเพลา) ซึ่งเป็นรูปแบบที่ปรากฏในปัจจุบัน" และตรงกับพระวินิจฉัยในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ส่วนร่างกายท่อนบนนั้น นุ่งผ้าหม่นางแบบนางยักษ์ (ชายผ้าเป็นรูปปีกกา)

อาวุธของอากาศดไล ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ เรื่องรามเกียรติ์ ในรัชกาลที่ 1 มีอยู่ 8 ชนิด คือ จักร พระขรรค์ ตรี คทา ง้าว ศร โดมร ห้อนเหล็ก ส่วนบทพระราชนิพนธ์ เรื่องรามเกียรติ์ ในรัชกาลที่ 2 ระบุไม่ชัดเจน ระบุเพียงว่ามี 8 มือ ถืออาวุธ แต่เท่าที่ปรากฏในบทตอนรบกับหนุมาน กล่าวว่าใช้คทาในการรบ ส่วนการแสดงในปัจจุบันตามรูปแบบของนายทองเริ่ม มงคลนัญ และ นายหยัด ช่างทอง กำหนดให้ถืออาวุธ 4 ชนิด คือ หอก จักร กระบอง และศร (กระบองและจักร เหน็บอยู่ที่สะเอว ศรขัดไว้ด้านหลัง) ส่วนรูปแบบของนายราชมพ โภธิเวส ระบุให้พกอาวุธ 2 ชนิด คือ ถือกระบอง และเหน็บศรไว้ด้านหลัง แต่ในกระบวนทำรบใช้กระบองเพียงอย่างเดียว

การฝึกหัดอากาศดไล ตามจารีตแต่โบราณ จะใช้ผู้ชายที่มีพื้นฐานตัวยักษ์เป็นส่วนใหญ่ และเคยใช้ผู้ฝึกหัดเป็นตัวลิง (นายฉลาด พุกลานนท์) เพียงคนเดียว

ขั้นตอนการฝึกหัด ใช้ขั้นตอนและวิธีการฝึกหัดแบบตัวยักษ์ทั่วไป คือ เริ่มต้นด้วยท่าฝึกหัด เบื้องต้น ได้แก่ ท่าตบเข่า ท่าถองสะเอว ท่าเดินเส้า ท่าถีบเหลี่ยม จากนั้นเป็นการดัดมือ ดัดแขน การนั่งให้ลำตัวตั้งตรง ต่อจากนั้นเป็นการฝึกหัดแม่ท่ายักษ์จำนวน 5 ท่า และหน้าพาทย์เพลงเชิด หลังจากที่มีพื้นฐานจากการฝึกหัดเป็นตัวยักษ์ทั่วไปแล้ว เป็นขั้นตอนการฝึกหัดเฉพาะบทบาทของอากาศดไล รวมทั้งการตีบทและจรตกริยาของตัวนางยักษ์ จากการศึกษาวิจัยค้นพบว่า การฝึกหัดเป็นตัวอากาศดไล ครูอาจารย์ทางนาฏศิลป์กำหนดให้ฝึกหัดพื้นฐานความเป็นยักษ์ทั่วไป (ยักษ์ผู้ชาย) เป็นหลักสำคัญ และเพิ่มเติมบทบาทท่าทาง จรตกริยาของตัวนางยักษ์อีกส่วนหนึ่ง ซึ่งถ้าเทียบเป็นอัตราส่วน เป็นท่ายักษ์ทั่วไป (ยักษ์ผู้ชาย) $\frac{3}{4}$ ส่วน บทบาทท่าทางจรตกริยาของตัวนางยักษ์ $\frac{1}{4}$ ส่วน การที่มีอัตราส่วนดังนี้จึงทำให้ตัวอากาศดไลมีคุณลักษณะตรงตามบทพระราชนิพนธ์ คือ ยักษ์ผู้หญิงที่มีฤทธิ์ มีอำนาจ มีหน้าที่เป็นเทพารักษ์ผู้ปกป้องรักษาเมือง ซึ่งเป็นส่วนของอำนาจคือพระเดชแบบยักษ์ผู้ชายทั่วไป ส่วนจรตกริยาซึ่งเป็นพื้นฐานเดิมยังคงไว้ตามเพศเดิมซึ่งเป็นหญิง ท่าทางแบบยักษ์ผู้หญิงจึงซ่อนอยู่ในตัวอากาศดไล จะปรากฏชัดเจนเมื่อมีการสัมผัสทางกามารมณ์ที่เกิดจากการยั่วจากหนุมานคู่ต่อสู้ เช่น ทำอาย เมื่อถูกหนุมานจับหน้าอก ทำเงินอาย เมื่อถูกหนุมานจับก้น เป็นต้น

ชุดการแสดงโขนตัวอากาศไต จากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เคยรับบทบาทเป็นตัวอากาศไต พบว่า เป็นการแสดงโขน 2 ประเภท คือ โขนหน้าจอ (ใช้จอของหนังใหญ่เป็นฉากหลัง) และการแสดงโขนฉาก (มีฉากประกอบการแสดงให้เห็นความสมจริง)

ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงใช้วงปี่พาทย์เครื่องห้า เครื่องคู่ และเครื่องใหญ่ ตามฐานะของงาน มีการขับร้อง การพากย์-เจรจา และหน้าพาทย์ (เพลงที่ใช้บรรเลงประกอบกริยาอาการ) ในส่วนของการแสดงเฉพาะบทบาทของอากาศไต มีการใช้หน้าพาทย์ 2 เพลง คือ เพลงกราวโน ในขั้นตอนการตรวจพล เพลงเชิด ในขั้นตอนการรบ

ชุดการแสดงโขนที่เกี่ยวข้องกับบทบาทตัวอากาศไต อยู่ในชุดการแสดงที่เรียกว่า ชุดสืบมรรคา ซึ่งมีเนื้อเรื่องย่อว่า

พระราม พระลักษมณ์ และไพร่พล ยกทัพติดตามนางสีดามาถึงชายฝั่งกรุงลงกา จึงทำให้ 3 ทหาร คือ หนุมาน ชมพูนาน และองคต ไปสืบข่าวยังเมืองลงกา สามทหารเดินทางมาพบยักษ์ ปักหลั่นซึ่งเฝ้าสระ ได้ฆ่ายักษ์ปักหลั่นตาย หนุมานพบนางบุษมาลี (นางฟ้าที่ถูกพระอินทร์สาปให้มาอยู่ในเมืองร้างเพียงผู้เดียว) หนุมานได้นางเป็นชายาและช่วยแก้คำสาปส่งนางกลับบนสวรรค์อีกครั้ง ต่อมาพบนกสัหมพาที (พี่ชายของนกสดาเย) ช่วยให้พ้นคำสาปของพระอาทิตย์ กลับมาขึ้นงอกขึ้นเหมือนเดิม นกสัหมพาทีอาสาให้หนุมานขึ้นไปตรวจดูชัยภูมิกรุงลงกา หนุมานเข้าไปในเขตกรุงลงกาพบพระนารายณ์ ได้ประลองฤทธิ์ต่าง ๆ สุดท้ายหนุมานยอมแพ้ ต่อมาหนุมานไปพบอากาศไตผู้ปกครองกรุงลงกา หนุมานรบกับอากาศไตและฆ่าอากาศไตตาย จากนั้นไปยังอุทยานห้ายกรุงลงกา ได้พบนางสีดา และถวายเป็นสิ่งของสำคัญที่พระรามฝากมา

จากเนื้อเรื่องย่อชุด สืบมรรคา จะเห็นได้ว่าบทบาทของอากาศไตมีไม่มากนัก ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีการแสดงในตอนนี้อยู่ครั้งนัก การถ่ายถอดทำร่าจึงอยู่ในวงจำกัด เห็นได้จาก ศิลปินที่สืบทอดบทบาทของอากาศไต ในช่วงกรมศิลปากร มีเพียง 7 ท่าน คือ

1. นายทองเริ่ม มงคลนัญ	}	ถึงแก่กรรม
2. นายหยัด ช้างทอง		
3. นายฉลาด พุกลานนท์		
4. นายสุดจิตต์ พันธุ์สังข์		ปัจจุบันเลิกแสดง
5. นายประดิษฐ์ ศิลปสมบัติ		
6. นายสมชาย อยู่เกิด		

7. นายธรรมบุญ แรงไม่ลด
8. นายยอแสง ภัคดีเทวา ถึงแก่กรรม
9. นายทองสุข จำเริญพฤกษ์ ปัจจุบันเลิกแสดง

กระบวนท่ารำของอากาศไต ประกอบด้วยกระบวนท่า 3 กระบวน คือ กระบวนท่าตรวจพล กระบวนท่ารบ และท่าตีบทและจรตกริยาต่าง ๆ

กระบวนท่าตรวจพล แต่เดิมไม่ปรากฏ มาปรากฏเป็นรูปแบบชัดเจนในยุคกรมศิลปากร ประกอบด้วยท่าตรวจพลด้วยอาวุธหอก ตามแบบแผนของนายทองเริ่ม มงคลนัญ และนายหยัด ช้างทอง ซึ่งมีโครงสร้างท่ารำเป็นไปตามรูปแบบเดียวกันทั้งสิ้น ท่าตรวจพลด้วยกระบอง ตามแบบแผนของนายราชพ โพธิเวส ซึ่งเป็นกระบวนท่าที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2543 แสดง ณ สังกัดศาลา ในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร

กระบวนท่ารบ ตามแบบแผนของนายทองเริ่ม มงคลนัญ และนายหยัด ช้างทอง ใช้อาวุธ 4 ชนิด คือ หอก จักร กระบอง ศร แต่แตกต่างกันในลำดับขั้นตอน

นายทองเริ่ม มงคลนัญ	มีลำดับขั้นตอนการใช้อาวุธด้วย หอก จักร กระบอง ศร
นายหยัด ช้างทอง	มีลำดับขั้นตอนการใช้อาวุธด้วย หอก ศร จักร กระบอง
นายราชพ โพธิเวส	ใช้อาวุธในกระบวนท่ารบด้วยกระบองเพียงอย่างเดียว

ลีลาท่ารำในกระบวนท่าตรวจพล จากการศึกษาวิจัยโดยใช้เกณฑ์เรื่องเหลี่ยม (ส่วนของขา) เป็นหลักเกณฑ์ในการตัดสินความเป็นผู้ชาย (เต็มเหลี่ยม) และความเป็นผู้หญิง (หลบเหลี่ยม) พบว่าครูอาจารย์ทางนาฏศิลป์ได้สร้างลักษณะอากาศไตให้คงความเป็นผู้หญิงค่อนข้างสูง เห็นได้จากปริมาณของความเป็นผู้หญิง (ท่าหลบเหลี่ยม) อยู่ในเกณฑ์สูงมาก

กระบวนท่ารบระหว่างอากาศไตกับหนุมาน ปรากฏอยู่ 2 แบบ คือ รูปแบบของนายทองเริ่ม มงคลนัญ และนายหยัด ช้างทอง รบด้วยอาวุธ 4 อย่างเช่นกัน และได้สอดแทรกทางเล่น (วิธีการแสดงเฉพาะบทบาท)

แบบแผนของนายทองเริ่ม มงคลนัญ สอดแทรกทางเล่น คือ ทำหนุมานจับอก จับก้น และทำขึ้นลอย 1

แบบแผนของนายหยัด ช้างทอง สอดแทรกทางเล่น คือ ทำหนุมานจับอก จับก้น ทำอากาศไตตบหนุมาน ทำขึ้นลอยหลัง (ลอยพิเศษ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ลอยวิรุณจำบัง)

แบบแผนของนายราชมพ โทธิเวช ถึงแม้ว่าจะเป็นารรบด้วยกระบองเพียงอย่างเดียว แต่ได้สอดแทรกทางเล่นไว้มากมาย เช่น ทำเงินอายุ ทำจับผ้าห่ม 2 มือ ทำเหม่ แบบตัวนาง (หลบเหลี่ยม) ทำเดินเขยคางลอยหน้า ทำเดินเตาะนิ้ว (ดีละมิ่ง)

กระบวนการทำตรวจพลและกระบวนการรบของอากาศไต จากการศึกษาวิจัยพบว่า ครูอาจารย์ทางนาฏศิลป์ได้สอดแทรกทางเล่นซึ่งแสดงให้เห็นความเป็นยักษ์ผู้หญิงไว้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะการพิจารณาจากเกณฑ์ความเป็นยักษ์ผู้ชายและยักษ์ผู้หญิง ในเรื่อง "เหลี่ยม" พบว่าลักษณะเกือบทั้งหมดเป็นรูปแบบของยักษ์ผู้หญิง คือ ทำหลบเหลี่ยม

การตีบทและทำจริตกิริยาในการแสดงของอากาศไต พบว่า การตีบทปรากฏอยู่ในกระบวนการทำท่ารบ ซึ่งเป็นจริตในนาฏศิลป์ไทย เมื่อคู่ต่อสู้ได้ประจันหน้ากัน จะต้องมีการทำทายเป็นการข่มขวัญคู่ต่อสู้ว่า "เราจะฆ่าเจ้าให้ตาย" คู่ต่อสู้อีกฝ่ายจะตอบปฏิเสธว่า "เราไม่กลัว" จากนั้นก็จะสลับกับการตีบทอีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้ยังพบว่าการตีบทของอากาศไตปรากฏอยู่ในการตรวจพล ในขั้นตอนที่อากาศไตถามพลปีศาจว่า กองทัพพร้อมที่จะยกออกไปต่อสู้ ทำจริตกิริยาของอากาศไตสอดแทรกอยู่ในกระบวนการทำตรวจพลและท่ารบ เช่น ทำอายุ ทำเงินอายุ ทำเหม่แบบตัวนาง (หลบเหลี่ยมขวา) ทำเดินเขยคางลอยหน้า ทำจับผ้าห่ม 2 คือ ทำเดินเตาะนิ้ว (ดีละมิ่ง) ทำควักค้อน เป็นต้น ทว่าจริตกิริยาเหล่านี้ช่วยสร้างภาพให้อากาศไตเป็นยักษ์ที่ผสมผสานกันระหว่างยักษ์ผู้ชายและยักษ์ผู้หญิงขึ้น

แนวคิดในการสร้างกระบวนการและท่ารำของอากาศไต พบว่า มี 2 แบบ คือ

แบบที่ 1 อากาศไตเป็นยักษ์ผู้ชายที่มีกริยาแผ่เร้นของผู้หญิง จะแสดงออกมาต่อเมื่อมีอารมณ์รุนแรง เช่น อารมณ์โกรธ อารมณ์รักทางกามารมณ์ เป็นต้น

แบบที่ 2 อากาศไตเป็นยักษ์ผู้หญิงที่มีรูปร่างลักษณะ การแต่งกาย การฝึกหัด บทบาทของยักษ์ผู้หญิง เช่น การหลบเหลี่ยม การเดินลอยหน้า เป็นต้น

สำหรับผู้วิจัย มีความเห็นว่า อากาศไตเป็นยักษ์ที่มีความผสมผสานระหว่างยักษ์ผู้ชายและยักษ์ผู้หญิง จากข้อมูลที่ศึกษาเชิงทักษะว่า อากาศไตเป็นยักษ์ที่มีกระบวนการท่าของยักษ์ผู้ชายและยักษ์ผู้หญิงผสมผสานกัน โดยสังเกตได้จากลักษณะของกระบวนการท่าที่มีจริตกิริยาแบบผู้หญิง เช่น ทำควักค้อน ทำเงินอายุ ทำสะบัดสะบั้ง ซึ่งนอกเหนือจากยักษ์ตนอื่น ๆ และทำหลบเหลี่ยม

แบบยักษ์ผู้หญิง ตลอดจนรูปแบบการแต่งกายที่ปรากฏในการแสดง มี 2 รูปแบบ คือ การนุ่งผ้าแบบโจงกระเบน ไม่สวมสนับเพลา และการนุ่งผ้าจีบหน้านางแบบตัวละครผู้หญิงทั่วไป

อีกประการหนึ่งคือ การฝึกหัด ผู้แสดงเป็นอากาศไตจะต้องฝึกหัดด้วยกษัตริย์ชายซึ่งเป็นท่าพื้นฐานทั้งหมด เมื่อมีการแสดงบทบาทของอากาศไต จึงได้มีการฝึกหัดกิริยาของยักษ์ผู้หญิง เช่น ท่าเดินลอยหน้า ท่าสะบัดค้อน ท่าเขินอาย ท่าจับกัน จับอกของหนุมาน ซึ่งไม่ปรากฏกับตัวละครตนใดในลักษณะของการแสดงอื่น

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่องของอากาศไต ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การศึกษาตัวละครที่มีบทบาทบุคลิกลักษณะเฉพาะซึ่งโบราณจารย์ได้ประดิษฐ์วิธีการแสดงไว้ ในปัจจุบันมีการแสดงน้อยครั้งมีอยู่อีกหลายตัวสมควรที่จะได้ทำการศึกษาวิจัย อาทิ บทบาทของยักษ์ปักหลั่น สหัสเดชะ มุลพล์ม อสุรผัด ฯลฯ หากไม่มีการศึกษาค้นคว้าและบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรและนำออกมาแสดง อาจทำให้เสื่อมสูญไป ดังนั้นผู้วิจัยจึงเสนอแนะให้ควรมีการสนับสนุนในการศึกษาค้นคว้าและนำออกแสดงเพื่อเป็นการอนุรักษ์สมบัติทางด้านศิลปะแขนงนี้สืบไป